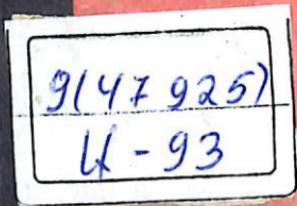

Ур. Чуячык

куй чычылары

1913а.

1913

✓ 24 JAN 2008

ԳԵՐԻ Շ. ՎՐԴ. ԱՐՄԱՆԵԱՆ

ՀԱՅ ՊԱՆԴՈՒԽԻՆ

(ՀԱՅՈՒԹ ԱՐԱՄԵԱՆՑԻ ՅԱԼՈՎԱՐԱՆ)

1913

Յաղագան Հոգածակի, Խ. Պոլիս
Օպպ Ալի, Կապուսառու Ճատէսի, քի 27

323.1

00-03

05 SEP 2011

9(47.925)

ԳԵՂՐԴ Ծ. ՎՐԴ. ԱՐՄԱՆԵԱՆ
14-93

24 JAN 2006

ԱՀ

ՀԱՅ ՊԱՆԳՈՒԽՏԻՒՆ

(ՀՄԱՅՆԱԿ, ԱՐԱՄԵԱՆՑԻ ՅԱՌԱԶԱԲՈՆՈՎ)

Ցպագր. «ԿՈՉՈՎ»

«Յազ ը Ալի Խապուսաւու Փաղց», թիւ 27

1913

1946

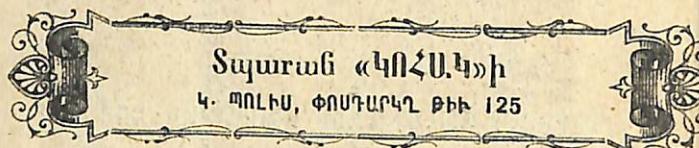
2232
38

25.02.2013

6694

6196

ՀԱՅՐԵՆԱԲԱԴ ԻՕՍԻԱԿԵ

S. ԳԷՈՐԳ Մ. Վ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ

Հազիր շոած էր թեղանօքի ահարկու որոտը Թրակիոյ բարձմանին մասնաւուայ, հազիր ուագիւադաշը աւրաշաղախ անցի մը կը թոյրատէր պայտանեան պատմական մատրի բատերաքեմեն, ուր միշիննեւրով մարդիկ-ամեն ազգէ և ամեն դասակարգէ—ականայ ար-

3757-2002

(237-90)

գերափակուած, կարօս կը մնայի լընթացիկ կեամին, կարօս՝ իրենց մերձաւորներուն, կարօս՝ կեամին եռողենին...: Եւ անա բինեկանի կորիւնը, Ռուսուրօի բացարի եւ հայրենասէր Առաջնորդը, Արշանեան վարդապետ, կը փորայ արզերսամի սահմաններէն դուրս, կը խոյանաց դէպի տարագիր ու պատերազմի արհամիրներէն սահմուկած ժողովուրդը, կայցեշէ Պողկարիոյ Հայ զաղութին եւ կը հանդիսի նաեւ Պոյիս, կարգ մը առկաի ինդիրներու կարգադրութեան համար:

Այս հանդիպումը կը զոգապիսի վրդովիչ շարժումի մը, որ ծայր կուսայ Տաճկա-Հայաստանի իորանիններէն եւ հետզինք առներով մեծ հանելեատորին, կասանայ Ազգային աղէսի մը հանգամանին:—Թրահայ արտագաղըն է, որ օրուան մեծ ինդիրը կը կազմէ եւ բռիւնեակ Հայութեան ոչի ու ուրուց կը գրաւէ, իր բարանուն յորձանին մէջ առներով Հայ Լրագրութիւնը, Ազգային շշանակները եւ մինչեւ իսկ Ազգային ժողովի մասնաւոր մէկ նիստին մէջ տեղի տալով համափոռ յուզեան եւ մտահոգութեան: Հայաշխարհը, որ արխարար կուրծ սուր էր բարավեցիկ սարսափներուն, այս նոր աղետին առջև կը կի՞: Մայր Երկրի իոցուած կրծին ահեղ հասայ մը կը փրրի, ուրկէ կը սարսին արմենաւանդ սարեր ու ձորեր, կիսաբանդ օճաղներ ու շիրիներ, ամենուրել ողբ ու կալան, յուսաբեկ սրերէ ճիչ մը կը բուի եւ ՀԱՅՈՍՊՆԸ ԱՌԱՆՑ ՀԱՅՈՒ մնալու սարսազդեցիկ ուրուականը կրցցուի բոլոր անոնց առջեւ, որոնք ամի-

ունին՝ տեսմելու համար մեծութիւնը այս աղէտին, ականց ունին՝ լուղու արտակեղեց հրաւերը ողբացող Հայրենիին՝ «Եկա՛յ, արդեա՛կ իմ...», սիր ունին՝ զգալու համար վիշը արխանայամ Զանգուածին եւ զգացում ունին՝ համակուելու համար շոնչովի օրուան պատգամին եւ ինչգինին նույրելու Վերին սպացման... Հոս է, որ Գեորգ վարդապետի հոգին կը խոռվի խոնվովի վիրաւոր առիւծի, կը վերցիշէ կեամին իր հարազա, ապրուած բուն իսկ Հայաստանի քրնարոր դաշտագետիններուն, դաշտագեղ հովիտներուն ու երկնամբարձուար յեռնակատաներուն վրայ, պարտաճանաչ ու կենսունակ լիներներու հետ, Երկրին մէջ ու Երկրին համար ապրիլ ու մեռնիդ վճռած կը թիմներուն հետ, տուայտանիով նոր կեամի երկնող արիարանց յեռնորդիններուն հետ...

Ի՞նչ, Կարմիր Ծովի ձեղինեկ-անցնեկէ եօֆ, ազատութեան նախօրեակին լինե՞լ Հայն ու Հայաստանը, այս գաղափարին հանդէպ կը նոցին եւ հրամայողարաւը կը թշողորէ անոր աղաղակ բառնալ եւ իրեն միայն բատոկ անկեղծ ու ընտանի շեշտու զուել Հայ պանդոխին:

— Կեցի՞ւ:

Ներկայ արտարույնի երկը, որ հայելիի պէս կը ցողացնէ սրբազն դէմքը կարօսակէզ Հայաստանին եւ արտասոյոր հայեացը բարիստերու ճամբուն ակնապիշ սպասող սիրելիններու, բուն իսկ այդ ճակատագրական

«Կեցի՛ր»ը կը խսացնէ, մի՛շ ատելին, մի՛շ տեղին եւ
մի՛շ հճախատուկ ոնով:

Երանի՞ թէ Գեորգ վարդապետի այս կոյլը լիակա-
տարածազանի գտներ սրտեռուն մէջ այն Հայորդինե-
րուն, որոնի կը դաւանին ու կը հաւատան ի սրտ, թէ
Հայաստան Հայով է միայն երջանիկ եւ թէ Հայը
առանց Հայաստանի չունի կեանի բնաւ...

26 Թունիս 1913

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՀՄԱՅԻՆ ԱՐԱՄԵԱՆՑ

ՀԱՅ ՊԱՆԴՈՒԽԻՏԻՆ...

Ասօտած՝ խնդրեմ նեզմէ Մուրվէք ու Ռեմի,
Ղարիպին սիրեն է խոց, նիկերն է Վերեմ,
Կերած հացն է լեղի՝ ու զուրն հարամ,
Կոռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մը չունի՞ս:

(Կոռունկի երգեկ)

Ուր այլպէս, նժդե՛ն, ուր և է՞ր կը հեռանաս սուրա-
լով, պանդո՛ւխա, պահ մի կա՛ց, մի՛ մի՛ շտապեր այդչափ
արագ, ինչո՞ւ վաղքոս ու հեւքոս, մռուկ ու անմռունջ
քո կարչի առջն կը փութաս. ինչո՞ւ աչերդ ու երեսդ շուռ
տուած կը գնաս այն տունէն՝ ուր մհծացար, այն վայրէն՝
ուր սնար, այն երկրէն՝ որուն զաւակն ես, այն երկնքէն՝
որուն հովանիին տակ գեղուղէշ բարտեցար, այն համայն-
քէն՝ որուն մէջ ապրեցար, այն օդէն՝ որով կեանք ունեցար և
նժդե՛ն, ներքին ձայնիդ անսա՛, պանդուխա, զգացումիդ
ուշ գի՛ր, տե՛ս ինչե՛ր չը խօսիր քեզի: Երկնքէն՝ որ վայրիդ
յատուկ ընտանութիւնով, ամեն օրուայ ջննջ կապրյտով, առ-
տեղազարդ ձեղունով, լուսնի լիքսով, և արքայ արեւով
մը, հապա քանի՛ յդի ամպերով կը չնորհէ ու չնորհած է
պարգեւներու հոյլը, և բարիքներու էն պիտանին՝ կեանքիդ

լոյսը, ջերմութիւն ու ամրողջ կենսունակութիւն։ Օդէն և ջրէն՝ որ նուշ ու անուշ ծծած են կեանքիդ այդ կեանքը։ ըմպած եւ անապակ ու անքանակ, որչափ կաթնաթոր, այն շափ մեզգածոր, որով խանձուք է ու պասսւքէ պրծած։ Հոս դէն՝ ուրկէ ծնար ու բուսար, անորմով մնար ու աճեցար մինչև այդ հասակդ առիք, և զոյտութիւնդ ու ինքնութիւնդ անոր չե՞ս պարտիր։ Հո՞ն շը թափեցիր նաև քրտինքիդ կայլակները, ու բազուկներուդ ոյմը հոն չը սպառեցիր։ Տունէդ՝ որուն, մէջ պատապարեցար։ այն տանիքին տակ չէր որ կեանք առիք, լեզու ելար ու խօսք ունեցար։ մանկական ու պատանեկան տարիներդ հոն չը հրւանցիր, և ուր դարբնուեցան երիտասարդութիւնդ ու կատարելութիւնդ։ բոյն ու օճախ շինեցիր։ աշխատութիւն ու տանջանք, քիրտ ու արիւն հուսեցիր։ բնտանիքի ու զաւկի աէք դարձար, ուրախութեան ու երջանկութեան բոպէներ գայելեցիր։ նաև լաց, կոծ, սուդ ու թախիծ հոգիդ ցաւցուցին։ և կրկին միսիթուրութիւն, սփոփանք այդ ցւքնորուն տակ չը գտա՞ր։ Մէրդ ի ունախ հոն չը ծնա՞ւ։ Նժդէ՞ն, ինչո՞ւ շուտ կը մոռնաս ժամ ու ժամտուն, ուսկէց կրկին ծնար իբր քրիստոնէի և չշմարիտ Որդի Մշանջենի Հայրութեանը, հոն չէր որ ճանցար քու և ամենուն Աստուածը, բարութեան ու գթութեան Ազրիքը, պարզեւող, չնորհու, կրտող ու նախախնամող Տէր։ Հո՞ն, այս՝ ուր առաջին անգամ գգաւեցար Մանուկները գգուող ու գրկող քու և ամենուն Փրկիչ Մանկացեաւ։ Հոն հոն չէր սութիւն, հաւատք, յոյս, աէք և որով պարտք ու պարութիւն, աւելատք, յոյս, աէք և որով պարտք ու պարութիւն։ Հոն, ուր առաջին անգամ երգեցիր գեղգեղ մուրքն ու սրբութիւն, հաւատք, յոյս, աէք և որով պարտք ու պարութիւն։ Հոն, անգեղեցիր ու ճեճւացիր թոթով լեզուով սուրբն ու սրբութիւն, հաւատք, յոյս, աէք և որով պարտք ու պարութիւն։ Հոն, ուր առաջին անգամ երգեցիր գեղգեղ կացիցն, Մակաղիէն ու Շարակնոցէն, այս երգերէն՝ որ նախամիքը սրտովին ու հոգեւին տաղեցին ու տաղեցին սրտաթըրթիս ու հոգեգրգիս, վերացած, սրբացած ու հրեշտակականը

յած։ Եւ կը մոռնա՞ս այս ամենը, և կրնա՞ս ունկնախից լինել այս ձայներուն՝ որոնք մինչեւ սրտիդ ալքերը ու հոգիիդ խորքերը կ'արձագանգեն գիլ զիլ։ Ու պիտի կրնա՞ս երգել տարութեան ծոյցն, կամաւոր այդ գերութեանդ մէջ։ «Յարելոնի գետերուն քով՝ հոն կը նստէինք, ու Սիօնը մըտքերնիս կուլով կուլայինք։ Անոր մէջը ուռենիներուն վրայ կերնիս երելով կուլայինք։ Խոչու որ մեղի գերի ընզողները կախեցինք մեր քնարները։ Խոչու որ մեղի գերի ընզողները ուրահանքենք ուրախութեանք աւելի շեմ, թէ որ երուսաղէմը իմ գլխաւոր ուրախութեանք աւելի մեծ չը համարիմ։ Աղջմ ձէ Գ. հ. 1—6»։ Պանդուլիստա, մեծ չը համարիմ։ Աղջմ ձէ Գ. հ. 1—6»։ Պանդուլիստա, իր պատուի մասի մուռնդիդ առաջին վանինչո՞ւ չը յիշեն գորոցը՝ ուր մաքի մնունդիդ առաջին վանար կերը կակաղեցիր ու թոթովեցիր, ու յետոյ տակաւ ուսար կերը կակաղեցիր ու թոթովեցիր, ու անարին։ Մոռնալ գրքին ու գրչին, սէք կապեցիր թղթին ու տանրին։ Մոռնալ կարիլ՞ է ուխտավայրէրը՝ վանքերով, ինդըրակատարներով կարիլ՞ է ուխտավայրէրը՝ վանքերով, խունի ու բըշուն հանգերձներով, երգերով ու նուագարաններով, խունկ խուն հանգերձներով, հանգերձներով, հանգերձներով ու մամով, մատաղով ու նուէրներով փութացիր յուխտ և ու մամով, մատաղով ու նուէրներով փութացիր յուխտ և երկրպագութիւն։ խաչերու համբայններ գրումեցիր ինկացած երկրպագութիւն։ խաչերու համբայններ գրումեցիր ինկացած երկրպագութիւն։ խաչերու համբայններ գրումեցիր թափեցիր ներ, ինդըրանքի ու չնորհակալութեան հեղեղներ թափեցիր ներ, ինդըրանքի ու չնորհակալութեան հեղեղներ թափեցիր անոնց առջե։ անգորրացած ու խաղաղացած ետ գարձար, ու ժիշաղիս այսպիսի քանի ինկելի ու փարեկի վայրեր ու ժիշաղիս այսպիսի ու առակելի օրեր ու տարիներ որ անցուցիր տանիքիդ ու առակելի օրեր ու տարիներ որ անցուցիր տանիքիդ ու հայրենիքիդ։ Հանիդ, թաղիդ ու զիւղիդ, քաղաքիդ ու հայրենիքիդ։ Հանիդ, թաղիդ ու զիւղիդ, քաղաքիդ ու հայրենիքիդ։ Հանիդ, թաղիդ ու զիւղիդ, և հիմակ ամեն ամենը կը թողնո՞ւս այդչափ յաստանի մէջ։

գիւրին, ու կը փախիս կը հեռանաս և անդարձ կօտարանա՞ս, և ինչո՞ւ և ո՞ւր . մինակ երազներով, յոյսերով և հեռու երջանկալից ապագայի հեռանկարներո՞վ

Ո՞ւր կը գնաս խռովեալ գննկով, կոտրած սրտով, լըքուած հոգւով: Զէ՛, ո՞վ նժդեհ, պահիկ մը կաց, շուրջդ ու շադրութիւն դարձուր ու լսի՛ր, օդի փսխութներէն լզւռուն ու խտվուռն որոնք ծօրոսէն ու Անտիտօրօսէն կուգան զով ու հով կնճռուտած ու ծալլոտած ճակտիդ փոթերը և թռումած ու թօնած վարդ այտերուդ թերթերը կենսանիւթելու և մեղրօծելու: Լսի՛ր ոռոգուն ու հոսուն ջրի ձայներուն, որոնք Եփրատէն ու Արածանիէն, Ալիսէն ու Ճորոխէն, Տիգրիսէն ու Միհունէն կը հազին ու կը սահին, կը գոռան ու փրփրուն կը գնան մնչելով ու մոնչելով, ծփանքով ու ալիքներով, միշտ պերճօրէն ու շքօրէն ու միշտ կը զրյնգան յիշատակներու անմեռ շարունակութիւնով: Լսի՛ր սոխակներու դայլայլերը, որոնք մեղոյշ ի՞նչ ալ անոյշ կը մեզեգն գուարթունակ, և կը մեներգեն հիանուագ. անմահական սարսուռ մը, երկնային երաժշտութիւն մը չե՞ս զգար ամբողջութեանդ մէջ, և զիդ մը չարթննա՞ր ու թնդար հոգիիդ խորութեանը մէջ: Լսի՛ր, ծիծեռը՝ ծիւ ծիւ ցւքէ ցւիք, թաշունը՝ ծիւ ծիւ տանիքէ տանիք, արծիւը՝ սուրէ բլուր, կարմիր տոտիկ կաքաներ սարէ սար հովեր ու հողմերու չափ կը թթուան ու կը փոփառն. այս աննմանակ ու անմահունակ սքանչանքներ ու գեկոններ հրեշտակներու նախանձը իսկ չմն շարժեր. և արդեօք, նժդեհն, քու բերդ սիրտ ու լեռ իրանդ պիտի տոկայ: Տես գեղացիքդ ու տեղացիքդ բոլորը քնից զարթել են, աքաղաղի կուկուլիկո՞ւն, կոչնակի գրիսի՞ւն, զանգակի զօղանչիւնները՝ ողջ անեցիքդ, ողջոյն գիւղացիքդ յուտին կեցուցեր են, և գործի են կեցել, տե՛ս պապ ու մէր ժամ տուն փութացեր են, տիկին ու տանտիկին հայթուիսի են պարապեր, ջահիլ հարաներ թոնրատուն են

վազել, պէտն ու պէրաւոր պէրատուն են հասեր . տե՛ս գեղ ու անմեղ քո քուրուրտաք աղբիւր դռուիքը բոլորել են: Կարիճ քո աղբրտանք ու որդիք արօներ ու խոփերը շալկեր են, աղուոր, տկլոր քո լաճեր Հօ՛ հօ՛ հօ՛ լուծքերը կը քըշտեն, հովիւ ու նախրիպան Հա՛ հա՛ հա՛ հօտն ու նախիր կը տանին: Տե՛ս, անցեր են աշնան ու ձմրան լուռթիւն ու մեռելութիւն, կեսնք մը ողջ կենդանութիւն մը առողջ պարսպեր են այն ամենը որ քուկդ ալ էին և են: հարսնացեր ու հարստացեր են դաշտեր ու անդեր, երիասասրդացեր ցեր ու հպարտացեր ձնծեփ և ծաղկեփ լեռներ, շուշանացեր են սարեր ու սորեր, քնքուշցեր են հովիտներ, քօղարկուեր են պուրակներ ու հաղար կանաչով: Տե՛ս, մերկ ու լերկ հողեր պուրակներ ու հաղար գիրացել են հաց հատիկնեցուացեր, ներկ ու հերկ հողեր գիրացել են հաց հատիկնեցուացեր, բուռք բորանոց, փարեր սառու գայլութեանդ մէջ, և զիդ մը չարթննա՞ր ու թնդար հոգիիդ իսկուռածեր են, և որոնց հետ խաղ պարի են բիւրազգի խատուտահկցեր են, և որոնց հետ խաղ պարի են ելեր հարս ու փեսաներ, խինդ ու ցինծ, խայտ ու խսնդ, ելեր հարս ու փեսաներ, խինդ ու ցինծ, խայտ ու խսնդ, եռանդ ու բիւր անդ: Տե՛ս: արագիւն և կեր երամով, կուռն բռանդ ու հագար բարով ու գուն ուր կերթա՞ս սուզով ու արցունքը բարանչանքներին, նայէ՛, պապդ կքած ու ինկած քով: Հայ նժդեհն, նայէ՛, նայէ՛, պապդ կքած նու հու լաց կը լինի քեզի իր նժդեհնին, նայէ՛ մամդ սմքած ու հու լաց կը լինի քեզի ու լեզի շուր կը թորէ փթ ու գնդուկած կոպիճներէն աղի ու լեզի շուր կը թորէ փթ, ու միշտ կթուած ծնկուներին զարնելով քեզի կուզէ՛ իր փթ, ու միշտ կթուած ծնկուներին զարնելով քեզի կեսին, որուն վրայ պանդիստին: նայէ՛ ընկերիդ՝ քու կեանքի կեսին, տառն գեռ հարսնութեան քօղզ, պիւրիւնկը ամպոտած է, և շատեղեռ հիեսնութեան կախ կան: որոնք մայրիկին ծով բուն փեշերէն ալ քանիներ կախ կան: որոնք մայրիկին ծով աշերու յուղուած ալիքները տեսնելով հը հը կարտասուեն աշերու յուղուած ալիքները տեսնելով այդ աղու և աղոյորէն ու անգիտակցօրէն: նայուած քնին այդ աղու և աղոյորէն այն լուռ և հոգեցունց՝ չ փոթորկեր քու ներքին զերսնին այն լուռ և հոգեցունց՝ չ փոթորկեր քու ներքին զերսնին այն լուռ և հոգեցունց գէմ քու ներսէդ արցունքի Տիգմարդդ և լճացած աչերուն գէմ քու ներսէդ արցունքի Տիգ-

րիսու Եփրամա մը չը յորդի՞ր : ատով մարելու կրակի ու հրդեն մը ամբողջ , որ բռնկցուցած է մարմինդ , առունդ ու անեցիներդ : Ո՞ր սիրտ՝ մարմար կրանիթ պիտի դառնար , և ո՞ր հոգի՝ ժայռ կայծքար . և դուն կրկին կեսնքիդ դագագուր (պանդուխտի ցուպը) և պատանքդ (մազախ) յուսիդ ճանրա՞յ պիտի քալես նոյն Անել ձանրէն , որպէս թէ այդ մեռելաթաղի հանդէսը քեզի համար չը լինէր , և գերեզմանային տեսարանը քու առջեւդ պատկերացած չը լինէր : Պանդո՞ւխտ , քանի քալես բեռդ ալ այնչափ ծանր պիտի կշռէ , զի կարօտութեան ու հալումաշի շալակն է որ ուսիդ . . . երանի թէ ուժդ ու կարողութիւն այդ ամենածանր բեռը կարենար տանիլ . եթէ՝ բեռը տանիս կքելով , խիղնդ , ներքին այդ ահարկու ձայնը պիտի կրնա՞ս խղղել , որ ազդու ու հատու , ցնցող ու դպրդող քեզ կը հալածէ , գա՞ աղաղակ մը է երբեմն աղաչող ու պաղատող , երբեմն ալ ամպրոպներու պէս գոռացող ու շանթող , օդերը պատուղ ու ովկէանները ներկող : Նժդե՞հ , ինչո՞ւ այդ չափ դուք կը թողուս ցւքիդ կատարը , որուն տակ ընտանեկան բունդ կալմուցաւ և տանդ բուխերիկը , որուն մէջէն ընտանեկան հուրդ ծխացաւ ու ծառացաւ , բայց գոնէ անգամ մըն ալ բաղդն ու երանութիւնը չունենաս հայրենի ու մայրենի սրբութիւնները ողջունելու ու քուկիններդ համբուրելու , Պանդո՞ւխտ , ո՞ւր կը նետուիս օտար երկնքի տակ , սկ ու խորդ հողերուն զիրկը , քեզի անծանօթ մարդիկներու ու սովորութիւններու գոգը : Սակայն լաւ գիտեմ թէ այս ու այն ամենը յուսահատի ու լալկանի ո՞չ ցնցող և ո՞չ ազդող կողերը մնացին ցուրտ ու բիրտ պանդիտութեանդ որոշումին առջև , և գերազդ հայրենիքիդ ցաւի ու արիւնի օրերէն ու շատ հին օրերէն ժառանգ մնացած այս աւերիչ դրութիւնը մնաց ու կը մնայ քայքայող ու քրքրող հազարաւոր օճախներու ու բուներու , ու հազար ափսոս , որ այսօր կրկին սաստ-

կացած և ահաւոր երեւոյթներով ու իրականութիւններով քաղաքներ կը դատարկանան , գիւղեր կամայանան , շնուեր ու շնականներ կը մահանան , ծայրէ ծայր անմարդաբնակութիւն մը : Գոյութեան փճացումի , ամբողջութեան մը անծիտումի առաջնորդող այս մե ուրուականը=պանդիստութիւն=գեռ անլուծանելի , կամ անհասկանալի և կրկին շրունակուող արհաւիրքով մը կը ցցուի , միւնոյն նժդեհութեան հրապարակին վրայ , միշտ անողոք ու կարծես անկաշառ , տառապեցնողի ու ջնջողի ստիպողականութիւնով . ամեն միտք ու զգացում , գաղափար ու նպատակ , գործ ու գործունէութիւն , կամք ու կամեցողութիւն , կարծես կամազուրկ , կարովաթափ ու վատուժ կը մնան այդ մահասարսուռ բառերուն և իրականութեան առջև . ինչո՞ւ անհաշիւ և անմտած գանուխ , նժդեհդ : Հոսանքին դէմ կենալ կորովով , հեղեղին դէմ թումբ քաշել քաջութիւնով որո՞ւն պարտքն է , մինչ կեռ ինքնովին հոսանքին և կամովին յորձանքին մէջ կը նետուիս խղդամահ ըլլալու , այս ինքնապանութեան առջև գրիչները անզօր , թղթերը պատառատուն պիտի մնան , և պղատոնական խօսքերով ու ակնարկներով մարտի ու կագի ելնել շատ անզօր եղանակ մը պիտի թուի . բայց կա՞յ աւելի ցնցող ու շարժող ոյժ մը՝ քան զգրիչ . կա՞յ չուա տրթնցնող և զայն կասեցնող , քան զմղթի կտորներ : Անցեալը՝ ներկայի այդ գանձարանը իրողութիւններու ու ատոնց շարքերուն ու կարգերուն անմեռ վկան է . դիպուածներու , ելեւչներու , երադարձութիւններու մագաղաթնեայ գիրքն է . երբ՝ թղթատենք էջեր ու տողեր պիտի գտնենք լիուլի թէ՝ տունը՝ հիմէն ու տնաշէնէն զատեց . երկիրը՝ բունէն ու գործողէն . Տաճարը՝ Սրբութենէն . դաշտը՝ դաշտորդիէն . հօտը՝ հովուէն . այգին՝ այգեպանէն , լուծքը՝ լծվարէն դատարկացուց և գեռ պատճառն է նոյնինքն պանդիստութիւնը : Պանդուխտ , խոր

ուշ զի՞ր . ո՞վ պիտի շինէ տունն ու գիւղը , ո՞վ պիտի շէնցընէ ու կանգնէ աւանն ու քաղաքը , ո՞վ պիտի բարձրացնէ ու պանծացնէ Հայրենիքը , ու ո՞վ պիտի սպաւորութենէ հանէ Մայր Հայաստանը . արդեօք եկուորները , դուրսէն եկած գաղթականները (մուհաճիրները) . . . եթէ ո՛չ դուն , ո՞վ Հայ Ղարիպ :

Բայց ո՞ւր են քու և քեզպէներու ուժեղ կորիւնները , ո՞ւր են խոյացող ու սուրացող արծիւներդ այդ հայրենի երկնքին երբեմնի թե ու թիռ տուղները , և բաշուեցից առիւներդ , որոնք անտառներ կը դողացնէին , չէ՞ որ հոն ու հոտ էք զարիպ ու դուրպէք գառագեղներու մէջ փակուած . չէ՞ք զիտեր թէ կորիւն մը մօրը քով ուժեղ է , և առիւծ մը անտառին մէջ անյաղթ : Բառ մը է , բայց ամբողջ համայնք մը կը պարունակէ իր մէջ և երկիր մը կը բնորոշէ . երեք զանկ է , բայց միլիոններ կը թուէ իր գոգին մէջ . և ասի է իւրաքանչիւր ցեղի համար իր խսկական Հայրենիքը . և մէկ ծագէն միւսը կարձագանգէ , կը յուղէ , կը ծնուցանէ ու . կը սնուցանէ , կը գաղափարէ և կը հրդեհէ զգացումները , և քանի՞ քաղցրածոր ու մեղրածոր կը շաքարանայ բերաններու մէջ .

Հայրենիք , հայրենիք ,

Օդդ սիրուն , զուրդ պիրուն , դո՛ւն սիրուն ,
Պես պէս զոյնով ծաղիկեներդ դալարուն .

Հայրենիք , հայրենիք :

Դու դրախտն ես , եեզի սուրբ գիրքը վկայ ,
Քու մէջիցդ անմահութեան հոտ կուզայ . . . :

Զես գիտեր թէ՝ լեռներն ու հողերը , օդն ու ջուրերը ,
սարերն ու քարերը չը պիտի կրնան անապատացած , խոր-
թացած . կորթացած ամայութիւնները լեցնել , անպաղպե-

րութիւնները պտղաւորել , մեռելութիւնը կենդանացնել , ան-
ձիտումները կենաւորել , երբ՝ նժդեհին շունջը չը հասնի ,
երբ՝ պանդուխտին ձեռքը չը գործէ , քրտինքը հոն չտոււա-
նայ ու արիւնը հոն չը ծովանայ , որով կեսնքեր կրկին յա-
րութիւն առնեն , նուազում ու նոււազում ամի ու բազմա-
նայ , աղքատութիւն բարձուի ու Հայն ապրի ցնութիւնով
ու հազար բարով : Հայրենիք պաշտելի բառը , ընտանիք ու
ընտանի խնկելի բարբառը թող ամեն նժդեհ արթնցնէ , հայ-
ընասէրին ընտանեսէրին միակ մասձումը , սուրբ բաղան-
քը , նուերական նպատակը , բարձրագոյն խէշալը պէտք է
լինի պանդուխտը՝ Հայրենիք , Հայը՝ Հայաստանն Հայութիւնը
պէտք է դաւնայ հոն ո՞ւր ծնաւ , ուր սնաւ , ո՞ւր հայացաւ .
ու հոն հանգչի նաև անոր վաստակեալ մարմինը և դամբան
մը որչոմի պարզ այնչափ յիշատակելի յիշեցնէ իրեններուն
գործերով , կեսնքով , ու պարտակասարութիւնով լի սիրելի
մը ողջոյն :

X

Այսօր եւս ցցուն իրականութիւն մը է թէ՝ շոտեր
դարձեալ կընդզրկեն վհատեցուցիչ , և շատ անգամ մահա-
ցուցիչ սա՞ դրութիւն . թէև շատեր ալ այդ ճամբուն մէջ կը
սոսկան անկէ , կը տժդունին ու տժդո՞ին 'ի լուր և 'ի տես
այդ աւերիչ սովորութեան առջև , մանաւանդ երբ անոր մա-
հասարսուռ տպաւորութիւն ու դառնութիւնները իրենց
ուսին ու ամբողջ կեանքերնուն կրած են : Սովորութիւն մը՝
որ երբ տուներէ ներս մուտ գործերէ , արիւն արցունք լացու-
ցերէ , չէներ ու զիւղեր դագաղ՝ իսկ աւան ու քաղաք գե-
րեզմանացուցերէ . չարաշուք քամու պէս ամեն անձ ու
առարկայ հոս ու հոն տարտղներէ , և հակառակ իր ահաւոր ու
դարաւոր բնոյթին որ աւերող , փճացնող , անջատող ու ջըն-
ջող գեռ կը շարունակէ և աշակերտող ու որդեգրուուղներու

երկար տողանցներ ունի : Բացէ՛ք ամբողջ հայ պատմութիւնը՝
տպուած թէ անտիպ . լսեցէ՛ք մամրկներէ ու սիրելիներէ նոյն
պատմաշուք ու հոգեմաշուկ պատմուածները դիր ու անդիր .
ունկնդինցէ՛ք սրտերէ դուրս թռած զգայացունց տաղերն ու
երգերն , որոնք կարօտատենչ հոգիներէ ու հետեւանքներէ .
հիւսուած արցունքի , կոծի , վշտի պոսթկումով ու ծովացու-
մով և շարունակաբար : Ինչ որ ազգի ազգի սաղրանքներ ու
մեքենայումներ , երբեմն ալ ոսկեզօծեալ ու դիմաստուերեալ
գագանային ու գժոխային բռնապետութիւններ , բռնակալու-
թիւններ Եահաբասեան ու Տուղրիեան , Ճինկիզեան ու
Լէսկթիմուրեան չեն կրցած չնչել , ու անունն իսկ արանեա
ընել . ու ծածկել ու թաղել ամբողջովին ընդ մոխրով , իրենց
գիւային ու ճիւաղային ծրագիրներով աշխարհաւեր ու հա-
մաւեր ու ան մանով կեսնք ունեցեր ու ասցեր , անա՛ աւերիչ
բառը—պանդխտութիւն—մահացուցիչ միքրոպը բիւր ժանիք
լրացուցեր ու ընդ մոխրով թաղեր է այսօր չեն աւաններ ու
նահապետի գիւղեր . ինչ որ խուժգուժ կատած ամբոխներ ,
և աւերաշունչ սազմէկ ու առարկաներ արիւնածարաւ Հա-
միաեան չեն կրցած փճացնել վերջացնել ազգ մը ողջոյն , ցեղ
մը գժրաղդ , արիւն ծուծ Մանրէն-գաղթում ու պանդխտ-
ում—իրեն լրիկ սողոսկումին ու լրջնոտ կպչումին աւելին
ըրած է . ապացոյցի պէտք կա՞յ թէ քանի են անոր հասուցած
անդարմանելի վեաները , թէ՛ որքան անթիւ են ու անհա-
մար անոր չարիքներ : Եթէ այդ աւերիչ դրութեան , քայքա-
յիչ սովորութեան մոլին ու գերին գարձած ենք , գէթ այսօր
նիւթական անհամեմատ փայլուն վիճակ մը մեզ մատնանշե-
լու էր . և ընդհակառակն յաւիտենական աղքատ թշուառու-
թիւն մը մեզի ճնշելու չէր , օտարին գթութեան կարօտ :
Նախնի օրերէն ցայսօր քանիներ են , որ փայլուն ու փա-
ռաւոր վիճակաւ , աստ ու անդ հայ են մնացած ու կապրին
նոյն զգացումով , բարքով ու ընտանիքով , այն երկիրներուն

մէջ ուր երամ երամ գաղթած են . ունինք պատկառելի
թիւ մը , որոնք չեն , մոսցած կրօն , ազգութիւն ու հայրենիք ,
ուր կը մնայ հայրենակիցներ , որոնց օգնութեան ձեռք կար-
կառէին հազարաւոր աղլուրմ ճշերնուն ու կոչերնուն . և
անա այժմուս ալ նոյն ձուլումին , կազապարումին ու մոռա-
ցումին չը պիտի ենթարկուին , հակառակ մեծ ու շատ խօսա-
մանց և ուժատերու . երբէ հայրենիք իրական ու անմիջական
շահը չունի բուն իրենցմէ ու վաստակներէ , կարժէ՞ խօս-
տումին ու երգումին : Եթէ նիւթապէս ո՛չ . բարոյ-պէս
մատնանշելի ու աշխառու արգիւնք մը կրցած ենք ձեռք
բերել ու ատով նպաստաւորել հայութիւնը այնչափ՝ որչափ
որ բիւրաւոր ձեռքեր ու ընտանիքներ տուած ենք այն վայ-
րերուն : Նախնի օրերէն ցայսօր քանիներ կը համրուին հայ-
րենիքին մէջ , այնպիսի ակնյացտնի աշխատութիւններով ու
օգտակարութիւնով , արժող պաշտօններով , նախանձելի գիր-
քերով ու բարձրութիւնով , որոնք , այս , իր հայ բարձր ար-
ժանիքը , մեծ պատիւր , բաւարար մաթիթարութիւնը լինէին
բնագաւառու սգաւառ հօրն ու մօրը , իրեններուն ըմանաւու-
րապէս և ընդհամերապէս բաղմաչարչար մեծ ծնողին : Այս , չը
պիտի կրնանք ուրանալ թէ՛ գաղթողներուն թէ պանդխտող-
ներուն մէջ ունեցեր ենք և կան , որոնք հասած են ճոր ու
փարթամ հարսաւութեան , վայելած են ու կը վայելին շոայլ
կեանք ու կենցաղ , բայց ի՞նչ շահ այդ ամենէն , երբ մասամբ
իսկ օգուտ մը չեն ունեցեր ազգին ա'յո , գանուեր են ու կը
գտնուին նշանաւոր մտաւարականներ , անուն ու համբաւ
հանած արուեստաւոր ու արհեստաւոր պաշտօննեաներ , զին-
ուրականներ , նոյնինքն պեսական վարիչներ , հայ անուան
երեւութապէս պատիւ բերող ու փառք կազմոլ այդպիսիներ ,
բայց երբ բուն պարտուց վճարման գոյնէ գոյզն մասամբ չեն
հասնիր ու չեն հասուցեր , չեն փութացեր ու փութացուցեր
երենց միտքը , բազուկը , քամկը զէնքը և ոյժը , իրականին

ու գրականին մէջ ի՞նչ շահ և ի՞նչ վաստակ . ուրիշն համար մարդ պատրաստել , օտարին համար ուժ սահղծել չէ . բացառութիւններուն միշտ յարգանք և երախտազիտական լեցուկ բաժին , և չնորմապարտութիւնով պիտի ընդունինք ընտանիքին ու հայրենիքին պարձանքը : Ինչպէս անհատ մը սրբազն պարտականութիւնով ընտանիքին աշխատելու և բաժին հանելու պարտաւոր է , անանկ ալ մնե ընտանիքին , զի անոր հողէն ծնած հացովն ու ջրովն մնած է . անոր լեզուն կը խօսի . անոր արիւնը կը կրէ . Անգամ մը կրկին դառնանք մեր պատմութեան թէկ կակծոտ ու արիւնու , ու հոն ուշադիր կանգ առնենք , խոր ուշադրութիւնով ու մտամփոփ կարդալով և ան՝ մեզի յայտնի ցոյց պիտի տայ իր աւերումին գֆրազդութեան , ցրուումին , սպառումին բոլոր պատճառները , հոն պիտի սոսկանք երբ՝ պատճառներուն գլխաւորը մենք զմեզ գտնանք : Այո՛ հայ պանդուխտ , տիսուր իրականութիւնը : Կարդանք էջ մը՝ ոուր , հուր , բռնութիւն , զրկանք , կապրու կազզոպուտ , լիկում առեւեանգում , որոնք չէն Հայաստան մը մոխրակոյտի են վերածեր ու ահա էջ մը ալ՝ գաղթականութիւն , պանդխտութիւն և անվերադարձ հետացում , տուն տեղ թողած , անդ ու արտ ձգած , դաշտ ու դուրան մոռցած , անտառ ու լեռ լքած . գետ ու գետակ անտես ըրած : Խաչ ու խաչքարէ անհաւատցած , մտաւուր ու եկեղեցի այրի անխնամ ձգած , բարիկամ ազգականէ պաղած , չէն ու շինական որբ ձգած , աղճակուսոր եղած աւերակոյտի դէզեր է պատրաստուած ու դեռ կը գնան շարան ու պարան . և այն օրէն ցայսօր քանի ճոխ քաղաքներ քանդուած են , և գիւղաքաղաքներ վկատակած , յուռթի բերբի գաղատակած խոպանացած , քանի նահապետական տուներ գոցուած , և ճօխ սեղաններ վերջացած : Եթէ՝ պանդխտին ցուլպը օրնաբեր ու տնաբեր լինէր միշտ , և մաղափակը ոսկու գանձով լցուէր , կարիճ արեւներու մայիսեան

դունեղ ու կարչնեղ իրանը մնար նոյնը , անծալ և անակոռնակապը նոյնութիւնով դառնար , ո՞վ էր որ ուրախ չը պիտի լինէր և ո՞վ չը պիտի ջատագովէր ու փափաքէր աւերիչ առվորութեանը . բայց աւաղ որ դա ցեց մը և ցից մըն է . թանկ ու հանք կեանքերը ցեցկեր ընող ու ցցող . աւանդ , որ ինքնակամ ու ինքնագոն կը քայլեն ու գեռ կը քալեն . որը անշափ ու այնչափ անիծաբեր ու կորստաբեր եղած է : Փափաքթէ բաղձանք որոշ նպատակի կամ պէտքի մը , կստեղծուի և գոյութիւն ունի իւրաքանչիւր անհատի ներսը . բայց անիրականալի փափաքներու ետեւէ գնալ բանաւոր է , և կամ ի՞նչ գնով կ'ըսաացուին , հաշուել պէտք չէ . մեծութիւն թէ հարստութիւն , դիրք թէ պատիւ , ակնկալութիւն թէ իրականութիւն պէտք է ստացուին չափով մը , որ հաւասարութեան նժարին մէջ մէկ կամ միւս կողմին շատ չը հակի . բուռն բաղձանքներու փոխան շատ անգամ ու հողի կը ափը անկուչտ կը անկուչտ ու կը թաղի հո՞ն ամին ի՞նչ , ու չը գտնուեիր սիրելի մը ալ , որ պուտ մը արցունքով թրչէր ու լոււար անծանօթ ու անընտանի հողը : Քանիներ են որ այսօր աղի ու լնի կեանք կուլան , բաղդ կանիծեն . . . զուրկ հայրենի պահուած բաղդերէն , կաթնահամ կեանքէն , ընտանիքի կենսալի գգուանքներէն , սիրելի հիւթալի գրկերէն , սրտի ու հոգիի խօսող քաղցրութիւններէն , ընտանեկան ջեռուցիչ մինուրտէն , ինկած քաղաքաժխորներու , ու ու ծուլի միազանգուած շէնքերու այլազան ու բազմազան շարքերու մէջ , շարք մը գրեթէ այլ օտարներու ու խմբակներու , որոնց շատը անխօս մեքենայացած ու այլապէս ախտաւարած , որոնց փափուկները իսկ շատ անգամ անկման առաջնորդող չունչով . օտարներ որոնք ոչ հայացի լեզուէ կը համեստ և ո՞չ զգացումէ , ոչ սրտի կը խօսին և ո՞չ հոգիի կ'աղդեն , ցաւի գարման չունին , վշաերու սփոփանք երբէք ու կրնան ըլլալ . . . կեանք մը՝ որ ցաւերու ու ցեղերու

ովկէանին մէջ լուզ կուտայ . ցերեկը ծուխ ծխաններու մէջ ածխանալ , երեկոյները սառն ու դառն չորս ու չորս որմերու մէջ փայտանալ . և դեռ չորս կողմերով ցաւ . կսկիծ , հառաշանք տեղաւորուած , մթնոլորտած է տեսարաններու վաղանցիկ , գեհենային հաճոյքներն ալ , որոնց հանդէպ ընտանիք , ծնող , զաւակ , կրօն , հաւատ , սէր սրբութիւն , հայրենիք մէկ կողմ ծալած ու ծրարած , նուիրական ուխտ , հանդիսաւոր խորհուրդ խսպառ մոոցած , իրականութենէ ու երեւակայութենէ ջնջած սիրելիներու յիշատակներ , ոտնաթաթախ մէջը , տարտարոսային անդունդին մէջ կը նետուին , կը թաղուին ու կը կորառուին , կեանքով , ինչքով ու պատուով . ուխտադրումով կը վաճառեն ամեն ինչ , որոնց բացարձակ ու միակ տէրն ալ լոկ իրենք չեն , բանավարութիւնը անբանութեան փոխանակած . տարիներու քրտանց արդիւնքը , արեան գինը , անմեղներուն բերնին հացը փեացուցած այսպէս . և քիչեր չեն որ այս ցաւալի իրականութեան վրայ կողրան , և հակառակէն կուրախսանան շատերու ալ մաքուր , առողջ , ազնիւ նկարագրին , զգացումին , վարքին ու բարքին և գտած յաջողութիւններուն : Դարձեալ հայրենիքին սէրն է որ զիրենք պիտի պահէ աղտեղի ու անել բաւիդներէն , որոնց մէջ ցանցւումը պիտի գամէ . քամէ՛ ու անպատուէ , ու խորը անդունդ մըն է անուելի ու թունալի և ինչո՞ւ հայ դժբաղդ մը տանջուի անվախճան : Միթէ մեր հայրենիքը այնչափ ապերախտ է որ մեր բազուկներուն չը փոխարինէ . կամ քըրտինքները չարդիւնաւորէ . վկայ Վանայ այգեստանք ու Տարօնի դաշտօրայք . Մոփի ոսկի գուրաններ և Սև Հողերու ցորենի ամբարներ . Մելիքինէի գրախտ պարտէզներ ու Տիգրանակերտի մետաքսելէններ . հապա՞ կիլիկեան Եգիպտոսը . և որչա՞մ ճոխ նոյնքան արգասարեր անտաստաններ ու այգիք , հանքեր ու հանածոներ , բայց երբ մեր եզներ չեն վարեր ու ակօսեր , երբ՝ մեր զոմշուկներ չեն ցաներ ու դափ-

ներ՝ մանգաղ ու գեղանդի պիտի՞ քաղեն . երբ՝ մեր բահեր չեն բահեր , ըրիչներ չեն բրեր , յօացներ չեն յօդեր , բայս , ու պտուղ պիտի կողովի՞ն . Հայորդի՞ , նոյն դաշտերն են ու նոյն հողերը . և երբ՝ ձեռներ չեն կալեր կամներ , երբ հոն չեն դատիր ու գործեր , չեն մրճեր ու դարբներ , սղոցեր ու հիւսեր , քանդակեր ու վրձներ , փոխարիներ ու փոխադրեր . չեն ու գիւղ , աւան ու քաղաք ինչո՞վ են յանցաւոր ու պիտի միան անշէն , անբնակ ու աղքատ : Երբ՝ գարուն աւ բեւդ , լուսնկայ դէմքդ , առոյզ ու գեղ հասակդ , պինդ ու զին իրանդ , երկաթ պողպատ բաղուկներդ իրենց նարուստ դատանքը հոն չեն թափեր . որուն կը պարտին և որունն են , վայրը , երկիրը ինչո՞վ են յանցաւոր ու պարտաւոր Հայորդի , դուն ես որ լքած ես ու կը լքես ու շատ անգամ արքիներով զավակուած հալալ ինչքերդ ու ժառանգութիւններդ . ու չնչով կը ծախսես կարգի գրուած գործ մը և շահ մը աչքէ հանած՝ երազներու ետեւէ կը վազես և ինչո՞ւ , որպէս զի մորթիդ աղատես , բայց պէտք էր որ թանկ ծախէիր ու կորուտիքդիդ աղատես , մորթիդ գինն ալ անհամեմտատ արժեցուէր : Տղամարդութիւնը , հայորդիութիւնը այց կը պահանջեն , առնացիութիւնը ու հայրենիքն ալ նմանապէս : Հայրենիք մը ինչո՞վ է չեն , եթէ ո՞չ աշխատաւորներով . ինչո՞վ է ձոխ և բազմամարդ՝ զաւկներով . քաղաքներ՝ առեւտուրով ու արհեստով . գիւղեր՝ երկրագործ ձեռներով . երբ՝ ասոնք կը արհեստով . պահանջները , հակառակ նուրբ ու սուրբ զգացումներու , եթէ ո՞չ անսաստով , լլլսոզը ու նոյնին յամառողը :

* *

Ճշմարիտ է թէ զօրաւոր պատճառի մը արդիւնք պահանդիսութիւնը և հակառակ նուրբ ու սուրբ զգացումներու , և հայրենիքի հանդէպ անտեղիտալի սիրոյ և բնական ու մոգական այնքան գեղեցկութիւններուն այսօր կրկին

տիտուր իրականութիւնը, խորին հիմասթափութեան մը առջել կը տանի զմել: Եւ այս է ներկայի ու ապագայի յուսահատ և անստոյդ վիճակը, ու քիչ մը աւելի պարզը, մարդկացին վայրագութեան, վարչային կեղծարարութեան, ցեղային խորունկ ատելութեան, մոլեռանդութեան, և ծնունդ՝ սարսափելի արհաւիրքներու, զաղանային ջարդերու և շարունակուող անբարոյ անյագ կողոպուտի իրականութիւնը: Այս է որ պանդուխար բուռ բուռ մեղադրանքներ ունի, և նուեիրական պարտքերու մոռացումին հանդէպ լեռ ու ովկեան ըսելիքներ ունի և իրաւունքներ բիւրաւոր... Եւ մեր մեղադրանքներու փոխան նոյնչափ մեղադրանքներ և հառաջալի պատասխաններ: ցաւեր գաշտերու չափ անվերջ, վշտեր ծովերու չափ խորունկ: Հապա՛ արիւն արցունքներ որոնք կը ճակատին ու կը հաւասարին գետերու ու աղաղակներ անընդհատ թէ՛ ուր են մեր վարուցանքի, արտի ու այգիի, հօտի ու հօտագի, արհեստի ու արուեստի, քրտինքի ու արիւնի հայլալ վաստակները: ուր են մեր պապերէն ու հայրերէն ժառանգ ինկած արդար մալ ու մլերը, ուր են մեր զրկէն ծնած, սնած այնքան նիվան տղամարդերը: ուր են մեր կոյս աղջիկները ու շատերուն անմեղունակ պատիւները: ուր են մեր պապ մամիկները, որոնց ծերի օրհութիւնները ամբողջ պերեմբէն էին, ուր են մեր ժամեր և սրբունաց մատուռներ: մեր սրտին ու հոգիին հետ նոյնացած վանքեր և ուխտավայրներ: Մենք ցանենք վարենք, ուրիշը քաղէ: գործենք վաստինք՝ օտարը վայլէ՛, ծնինք մեծցնենք ուրիշի լկտի իմենէշ հաճոյքին համար: Քիրտ ու արիւն թափինք պորտաբոյծներու թիւը անեցնելու համար, և մեզնից սպասել որ չը գաղթենք ու չը պանդխտենք ու դառնանք հան կրկին աշխատանքի: Բայց մեզի ով պիտի լսէ, ապահովէ ու ազատ պահէ հալածանքէն, հարուածէն զալըմեն ու զրլումեն: Պարերու մէջ յոդնած, տարիներու մէջ ալ վաստակած քայլեր-

նիս գնացքնիս երագեցինք ու արագեցինք բանապետութեան անապատէն ազատութեան ովասիսին հոն գանելու մեծ փափաքովը խաղաղութիւն, արդարութիւն ու անդորրութիւն: հո՞ն գտնելու խօսքի, գրիչի ազատութիւն և մեր ծով ցաւերուն ու թշուառութեան բարւոքումը: Զգտանք ու ո՞վ պիտի լսէ մեր ճւճւցները, ու բողոք: չ՞ո՞ր սրով ու հուրով կը փոխարինուի մեջնունքներ... Որո՞ւ պիտի դիմենք...

Շատ ուղիղ է և որքա՞ն արդարացի թէ որո՞ւ դիմենք... Արդարութեան, հաւասարութեան ու եղայրութեա՞ն, որոնց առջև հաւասարապէս ալ ուխտ լրինք: Բայց գեռ անհակացողութեան անապատին մէջէն կը շարունակենք ու այրող արե: մը նոյն կիզիչ բնաւորութիւնովը կայրէ ու կը մրկէ ու չը տանիք զով ու հով շնչով քայլքայուած գալարիքի մը, ճշմարիտ են Զեր գանգատներ թէ՛ յանուն արդարութեան, հաւասարութեան ու ազատութեան միշտ ներկայացուած, բայց արգիւնքներ չեն զար մերկ ու մեծ հաւասարիքներն ըլլալ շուտ կեդրոնանալու հայրենի հողին արգաւանդնոցերուն մէջ: կը պահնջէք որ խոստումներ անհետեւանք ծոցերուն մէջ: կը պահնջէք լը վրիպին, սէրեր Պղատոնական չը լինին, յուսադրութիւններ չը վրիպին, սէրեր Պղատոնական չը լինին, համակրանք ու սէր անկեղծ լինին, և մանաւանդ չը լինին, համակրանք ու սէր անկեղծ լինին: Հայ ազրաբիք իրաւացիօրէն կոպասէիք ու կը պահնջէք բոլոր այն ամենը, որոնք մեծ ու ճշմարիտ վստահութիւնը ներշնչէին Զերի ու զԶեր առաջնորդէին դէպի հայրենիք: և որուն կանօրէն մեծ բաժիններ, որպէս մի բնական ու սրբազն կանօրէն մեծ բաժիններ, որպէս մի բնական ու սրբազն կարտակութիւն: Երկրի հարազատ զաւակներ, ու իրապարտաւորութիւն: Երկրի հարազատ զաւակներ, ու իրապարտաւորութիւն աղաքականքի արդարացութեան լայնօրէն գործադարւութեան տէրերէն կը պահանձակուէին ու տարածուէին մինչև ամենայեաին անկիւնընդարձակուէին ու տարածուէին մինչև ամենայեաին:

Ներն իսկ հայրենի երկրին մէջ. պէտք է հաւատալ թէ անշուշտ ուշ կամ կանուխ պիտի իրագործուի և առանց իրագործումին, ու ընդունելու այդ ծամարտութիւնը, չէ կարելի երեւակացել իսկ թէ իրական փրկութեան ու մեծութեան արեւը պիտի ողջունէ երկիրն ողջոյն. հայրենիքի վերականգնումի միակ և միակ ուղին ու ելից ճանապարհը ասի է: Եւ սակայն, հայրոդի՛ զարիպներ, դուքք ալ պարտաքնոր չունի՞ք. միեւնոյն չափերով ու պարտաքերով աշխատելու, գործակցելու, անիրաւութիւններու դէմ բողոքելու, զրկանքներու դէմ ծառանալու, բազկով, մաքով, թւով, ուժով ու քսակով արդիւնաւորելու, ամեն արդարացի ճիգեր ու ջանքեր: Ամեն անհատի իրաւունքն է իր բաղոքները, գանգամները լսելի ընել տալի, ու ամեն սահմանողական կառավարութեան ալ պարտքը լսել ու գործադրել է. ու վսահանանք թէ այս՝ պիտի լսեն վերջապէս երբ լսել տալու մասնաւոր գիտութիւնը ունենանք. և փոխանակ չարունակական մեղադրանքներու ու թոյլ և անկարող միջոցներու. հաստատակամ ու անքհատելի ամեն ջանքերով ու պայմաններով արդար իրաւունքնիս պաշտպանենք: Տնտեսական շահելնիս ալ կը պահանջէ որ «ա՛ պանդխառութենէ ետ կենանք, զի երկիրը քայլայման ու կորստեան մատնուած, տեւական ու հիմնական շահերէ զրկուած կամաց թոյլ ու թոյլ կուտանք որ օտարներ գան ու տեղաւորութին, ինչ որ սկսած են ու կը գործադրուին յուշիկ մուշիկ, ու մենք երկրացիներս այդ կոյս ու անկոխ երկիրներ օտարի պատու լողնած, ուրիշ տեղեր բազդ որոնելու ելած ենք, որոնց լնդուին անդիտակ, բարքերուն ու սովորութիւններուն անտեղեակ, օդին ու ջրին չը վարժուած, ուշադիր ալ չինք որ այսօր հիւծախափ ու այլ չիւսնգութիւններու ենթակայ իրենց մահուն բօթը կը լսենք շատ անդամներ և կամ ոսկրահալ բեռներնին է որ կը բերեն գերեզմաննոցներուն: Քիչ են արդեօ՞ք օտարներ որ մեր հո-

զին վրայ ու բնակութիւններու ծոցին դիրք ու հարստութիւն
կը շնուն . ու ատոր վրայ չանդրադարձած աւելի լայնօրէն
դուռ կը բանանք , անոր համար որպէս զի օր մը ալ մեր տան
մէջ անոնց գերիներն ըլլանք տնտեսապէս : Հայորդիներ , չէք
ուշադրութեան առներ թէ թիւերու նուազումը ինչ անտե-
զութեան դռներ կը բանայ , ու զարգացման ու հարստացման
որչափ արգելքներ է , դեռ չը պիտի խելաբերինք : Սա' կոյս
գետնին ու փառալից վայրին հանդէպ չը պէտք է վեր կենաք
իրրե տղոմարդու և փուճ գանգաշներու ու անարդարանալի
արտունջները մէկդի ձգած գաք և Զեր չարքաշ ձեռքերով ,
հմուտ ու մարզուած մտքերով , արի ու բարի սրտերով , և
անձնուէր ու անձնազո՞ն կեանքերով ծաղկեցնէք արուեստն
ու արհեստ , ցաւով յառաջացնէիք երկրագործութիւն իր յարա-
կից ճիւղերով , ճոխացնէիք վաճառականութիւն ու ահա այս
երրորդութիւնը պիտի ըլլար դարձեալ աղբիւրը , վիրակենդա-
նացնելու Հայը Հայաստանին մէջ , ու Հայ տուները նախնի
նահապետական շուալլութիւններովը գար անգամ մը ալ մատ-
նանշելու հինր Պանդուխտ , քու բնագաւառիդ մէջ դիւրու-
թիւններ , միջոցներու բուն ծնունդներ , յլի՛ ու արգաւանդ
ծոցեր լիքն են , Ե՛կ , մի՛ փախիր ու գործէ , գործէ ու գործէ'
ու Աստուած պիտի արդիւնաւորէ . Ե՛կ կուրծք տուր , մինչև
որ կարենաս հառկցնել թէ՛ անկեղծ ես ջանքերուու մէջ՝ իրա-
ւացի ես պահանջներուու մէջ , և հայրենիքի կանգնումին ու
վիրակենդանութեան ու փառաւորումին համար ամեն մի-
ջոցներդ սուրբ են , ու իղձերդ են մարդկային , ազգային ու
ընկերային : Նժդեհ , ինչպէս քու տունդ նայելու պարտաւոր
ես . հողիդ ու հայրենիքիդ ալ նոյնչափ մը պարտականութիւն
ունիս . եկո՞ւր նոր ջանքերով և նորագիւտերով և գործինե-
րով նոր կեանք , նոր յառաջդիմութիւն ու զարգացում
ստեղծիր , ծնիր ու ծնցուր . նոր փայլ ու նոր քայլ տուր
կրթութեան ու գիտութեան համար . կրթութիւն ու գիտու-

թիւն մեծ ուժեր են՝ ազգեր կանգնեցնող ու վերապրեցն աղ, կեանքեր ազնուացնող, բարքեր առաքինացնող, ու յոյսեր իրականացնող։ Հայ նժդեհ, արդեօք ուշադիր ես թէ ուը կառաջնորդուիս և ի՞նչ մեծ դատապարտութեան տակ կը քալես, երբ պատկառելի դարերու ծնունդ ու շարունակութիւն եղող ազգի մը անզգալիօրէն կորուստին պատճառ կը լաս և դուն ինքդ, այս ի՞նչ է որ կը պակսի, եթէ ո՛չ յարատե կամք մը, անբեկանելի կորով մը, անվճատ ընթացք մը, աննկուն նկարագիր մը, անահ սիրտ մը, աներկիւղ հոգի մը, ընտանիքի մէր, ծնողներու երախտագիտութիւն, անկեղծ հայրենասիրութիւն, երկրաշինութիւն, եղբայրսիրութիւն, առիթէն օգտուիլ, ներկային համբերել ու ապագան կանխատեսել, իրերն ու դէպքերը գուշակել, և երբ այս ամենը ընդգրիկուի ամեն դժուարութիւններու ու զօրութիւններու իսկ, ինչպէս և ամեն թշուառութիւններու յաղթելը հեշտ պիտի լինի, ու այս ցուցուած ու գծուած առաքինութիւններու առջև ամեն ինչ պաշտում մը պիտի ունենան։ Հայրենիքը դրախտավայել երջանկութեան մը հասցնելու համար Զեղմէ կը ինդրուի վերադարձ, ու վարիչներէ ալ արդարադատութիւն, մեծողիկութիւն և անխտրականութիւն, ու հայրենիքը արդէն մեծցած կը լինի։

X

Հայ նժդեհ, որչափ դրութիւնը մեծ ու միշտ դատապարտելի յանցաւորն է, դուն ալ քու կարգիդ այդ կործանաւար հետեւողութեանդ մէջ նոյնչափ մեղադրելի ես և յանցաւոր ։ դուն քու այս ընթացքովդ աւելի կը դիւրացնես ու կը փութացնես կործանումդ, և այսպիսով դուրեկան փճացումը կ'առթես։ Վարչական հայեացքներ և մօտաւոր ու հեռաւոր ապագայի նկատումներ, եթէ կամ որոնք ընդ միշտ մեղադրելի պիտի մնան իրենց միակողմանի որոշմամբը, բայց

դու ա՛լ տարբեր ճամբով մը անհաշիւ ու անդիտակ բացուած անդունդին մէջ գլորուն և առանց զգուշութեան ու մտանդունդին մէջ զլորուն և առանց զգուշութեան ու մտանդին կը քալես ։ գէթ բարեկամծողութեան ուզղակի անդունդին հաւատա՛ և օրիներու անսա՛ և կամ պատմութիւններու հաւատա՛ և օրինակները առջեւդ չեն... ո՞ւր կերթաս նոյն անդունդին փականքին ։ թողլով հայրդ ու մայրդ, որոնք անգամ մը փականքին ։ թողլով հայրդ ու մայրդ չը պիտի կրնան գրկել ։ ո՞ւր ալ քու կտրիծ օրերդ ու հասակդ չը պիտի կրնան գրկել ։ առ կերթաս թողլով ամուսինդ շատ նախիլ օրերուն, որուն արկերթաս թողլով ամուսինդ շատ նախիլ օրերուն, որուն արկերթասարդրութեան հետ անմիխթար ու աչքարաց գերիտասարդրութեան հետ անմիխթար ու աչքարաց գերիտասարդրութեան հետ անմիխթար ու աչքարաց գերիտասարդրութեան հետ մտնայ ղարխալին Տերովը ասրաւորած։ Ո՞ւր բեզման պիտի մտնայ ղարխալին Տերովը ասրաւորած։ Ո՞ւր զգես ձագուկներդ, որոնք քու հովանաւոր ու աշխատակը կը կայտուէին։ Ո՞ւր կերթաս ւոր բազուկներովը կապրէին ու կը կայտուէին։ Ո՞ւր կերթաս թողլով հայրենի հողերդ ուրիշներուն, որոնք սա ունա պատմութիւններու կ'ուղեն։ հողն իսկ կը բողոքէ քեզի և ճառներով տիրանալ կ'ուղեն։ հողն իսկ կը բողոքէ քեզի և ո՞ւր կերթաս, ուսկէց օրին մէկն ալ թղթի մեկն կտոր մը պիտի ո՞ւր կերթաս, ուսկէց օրին մէկն ալ թղթի մահը գուժելու... գայ օտարութեան մոռցուած հայրիկին մահը գուժելու... Հայ պանդուխտ, հաշուէ՛ ո՞ւր են միլլոններդ, և արգասարեր Հայ պանդուխտ, հաշուէ՛ ո՞ւր են միլլոններդ, Ռուսութեան ճոխ շտեմարանքը, չէ որ Լեհաստանի, Հնդկաստանի, Ռուսութեան մանիոյ և գրեթէ ամեն օտար երկրի մէջները, ո՞ւր լուծուեցան ու ձուլուեցան և Հայաստանը թուով ու ինչքերով այսօրուան աղքատութեանը հասաւ, Դեռ կրակը չէ մոխրացած և դիակները այնչափ զոհերուն, և ո՞ր հայ չը ցաւիր և գեռ չարփակած դայի զանցաւոր իրենները, որոնք անխնայ ջնջուեցան, բայց անգամ մը ալ տարբեր հաշիւ մը ընենք եղբայրը ։ արդեօք պանդխտութիւնը քանի զոհեր տարած է, արդեօք քանի զոհեր գութացները գութացները աւերած է, ու իր վասները միցած է և որչափ քաղաքներ աւերած է, ու իր վասները միոներու չը համնիր ։ Վեր առնենք կէս դարուայ հաշիւ մը, միոներու 80,000 պանդուխտներ ունեցած մօտաւորապէս ամեն տարի գաղթականները դուրս, որոնց թիւն ալ ենք հոս ու հոն, գաղթականները դուրս, որոնց թիւն ալ պատկառելի թուի մը հասած է և կորուստն ալ համահաւագատկառելի թուի մը հասած է և կորուստն ալ համահաւա-

սար, և այսօր վկաներու կը կարօտինք ատոնք իր Հայ ճանշնալու. եթէ 80,000ին մէկ չորրորդը ամեն տարի երկրին մէջ արգասաւորէր և առանց բարդ ու բաղադրեալ հաշուի իսկ, այսօր չըպիտի ունենայինք երկու միլիոն ժողովուրդի մը առաւելութիւնը, և ըստ այսմ ամեն տեսակ հաշիւներ եւս. հաշուենք ու հաշուենք ու քանի՛ պարտական պիտի զրանուինք և ոչինչով արդարանալի: Ա՛յս պիտի ըսենք թէ՝ հապա տխուր իրականութիւնները, բայց ինչո՞ւ այսչափ երկչոտութիւն ու թուլամորթութիւն հայորդիին համար. սա արատ մը չէ. ինչո՞ւ չը տոկալ ձախորդութիւններու, տանիլ թշուառութիւններ, և վտանգներէ զերծ ապրելու համա՞ր է որ կը պանդխախինք: Եթէ այսպէս, բնաւ չենք արդարանար. լալկանութիւնը թողնելու ենք, նոյնչափ ալ հնանուքը, և փարելու ենք առնական կորովին և ցոյց տալու ենք թէ հայն ալ գիտէ ՚ի գին ամեն զոհողութեան պաշտպանել իր սրբութիւններն ու հայրենիքը, թէ՝ պատիւ, կեանք ու գոյք իրեն համար նուիրական են ու ամեն զոհողութիւն չարժէր ատոնց առջեւ, աներկիւղութիւնով ու հաստատակամութիւնով սովորեցնելու ենք ուրիշներուն ալ թէ հայը ամեն տարուայ խուզուող անմըռունչ ոչխարը չէ, բայց գործո՞վ անշուշտ և չէ թէ փախելով ու հեռանալով:

Ա. Վստահութիւն անձին ու բազկին.

- Բ. Օրինաց ճամբուն մէջ բողոք ու հետապնդում.
- Գ. Քաջարար պաշտպանութիւն երրեակ սրբութեան.
- Դ. Հայրենիքի սուրբ սէրին պահպանում ու պաշտում.
- Ե. Ընտանեկան օճախներու ու նուիրականութեանը՝ երախտագիտութիւն ու երկիւղածութիւն.

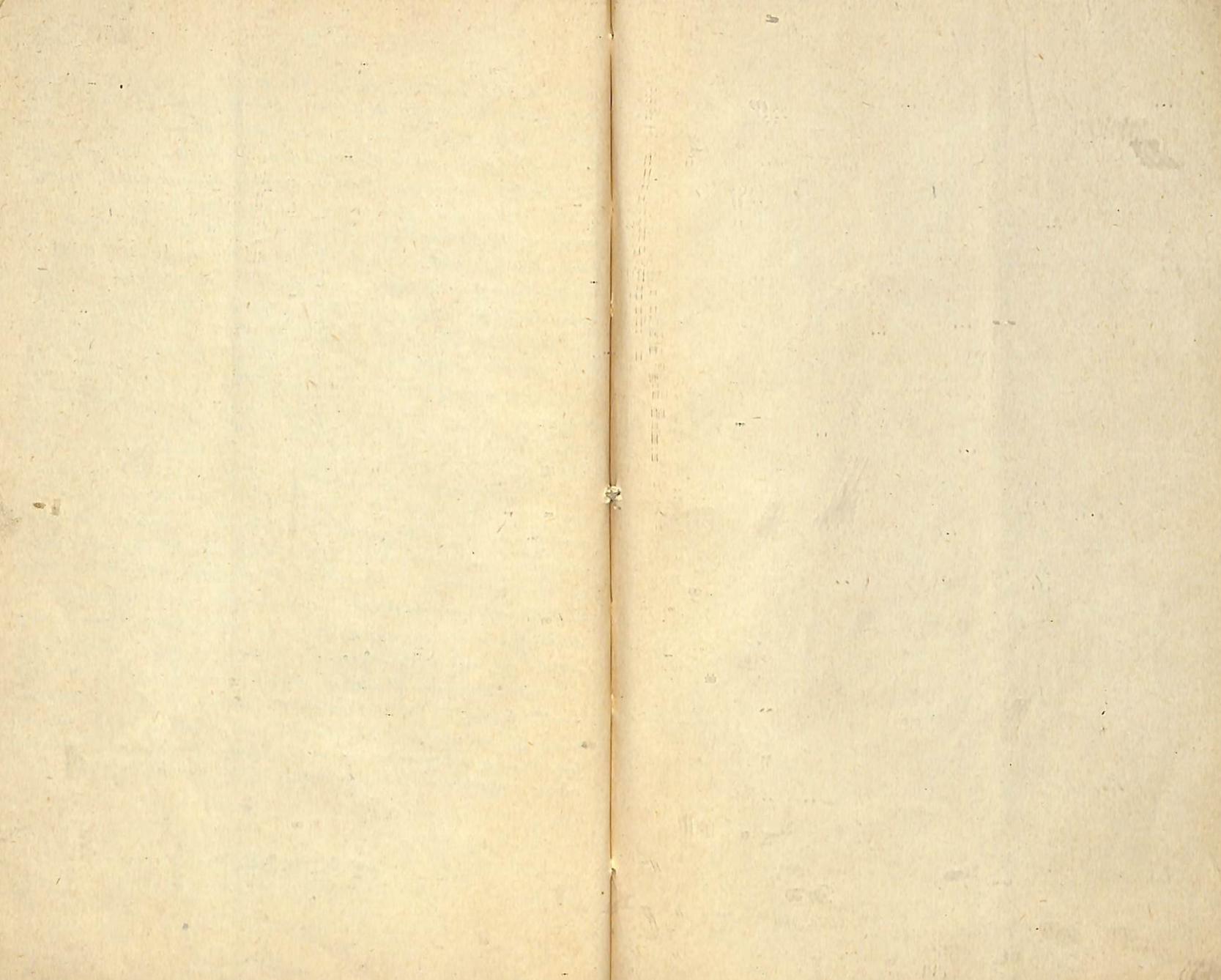
Զ. Իրրեւ ազատ մարդու ու անձի պարտուցն ու ընթացից հետեւղութիւն. և ահա հայորդիին պարտաւորութիւնները ու փոխադարձ քաջալերանքը գէպի հայրենի երկիր դարձ և մայրենի երկրին թոփչք: Ուրեմն, հայորդի՛, դարձի՛ և

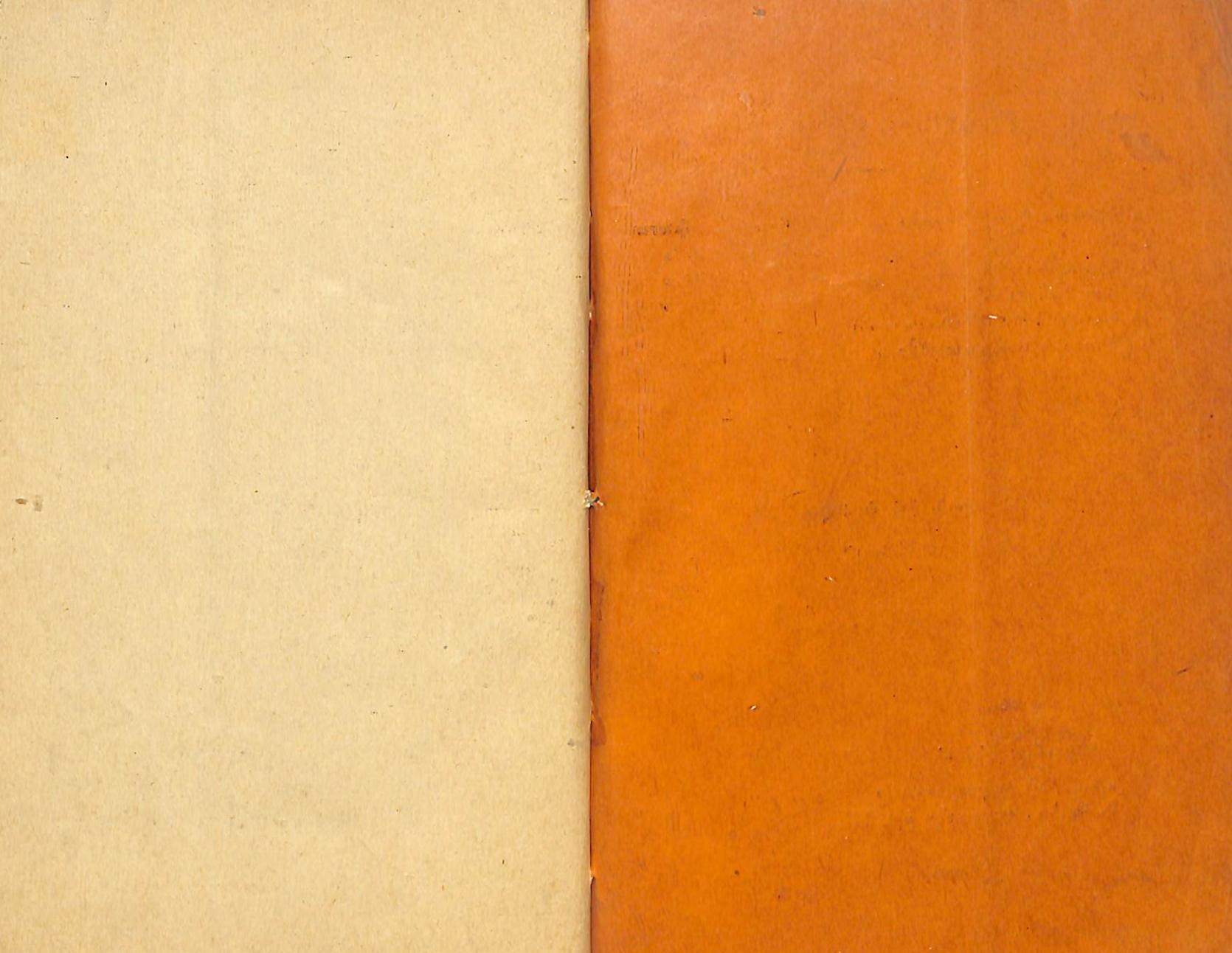
4084

ամենուն հետ գոււն ալ ջանա՛ մեծ թումբ և ամուր պատ-նէշը քաշել հոսանքին դէմ, հիւծեցուցիչ ախտավարակ արդ-հիւանդութեան դէմ. ասկէց աւելի մեծ, խորհրդաւոր ու շա-տերն ալ աղքատութեան մատնելով, բայց մտածել նաև և տերն ալ աղքատութեան մատնելով, բայց մտածել նաև և խորունկ թէ՝ հապա որչափ մեծ է աւերածութիւնը երկրին, խորունկ թէ՝ հապա որչափ մեծ է աւերածութիւնը երկրին, որուն հարազատ գործող զաւկները և հաւատարիմ ձեռները որուն հարազատ գործող զաւկները և հաւատարիմ մեծ է, վէր-կը պակախին իր ծոցէն ու բունէն. կորուստնիս մեծ է, վէր-կը պակախին իր ծոցէն ու բունէն. կորուստնիս մեծ է, հետեւութիւնը քերնիս խորունկ. . . իսկ ճանքանիս սխալ և հետեւութիւնը կործանում: Հաղարներ են մուցողները, բիւրեր են չը լսող-կունկները պակախներու ու քանի՛ք են ոսկ-ները պաղատանքներու ու աղաղակներու ու քանի՛ք են ոսկ-ները պաղատանքներու ու մարմնեմաշ եղողները և ինչերո՞ւ . . . տիրական ու բահալ ու մարմնեմաշ եղողները և ինչերո՞ւ . . . տիրական ու յաւիտենական քունին մէջ: Նժդեհ, դարձի՛ր ու քու հետդ-երգել սկսինք Դաւթին քնարը և սաղմոսերգենք հայրենիքը ու անոր լեռները բարձրացնենք որպէս հետան կիրանան, ու անոր լեռները բարձրացնենք որպէս թարօր Հերմօն. գետերը գովինք ու պանծացնենք որպէս Յորդանան. ծաղիկներն ու բոյսերը քնարեր-տաւղենք որպէս Յորդանան. ծաղիկներն ու բոյսերը քնարեր-գենք ու բանաստեղծենք թէ՝ «Հաստատեա՛ երկիր հայրենեաց գենք ու բանաստեղծենք թէ՝ «Հաստատեա՛ երկիր հայրենեաց գենք մի սասանեացի»: Սաղմոսը մեղանչողին բժիշկն է. հայ-զի մի սասանեացի»:

Սաղմոսը մեղանչողին ու պանդխախին: Հայ աղբատիք, ա՛ւ բենիքն ալ՝ տարագրին ու պանդխախին: Հայ աղբատիք, ա՛ւ մի թռիք արագ ու զիրկը նետուիք պանդխատութեան, օտար մի թռիք արագ ու զիրկը դարձիք արագ արագ, երամ երամ արեւը մի՛ ողջունէք. դարձիք արագ արագ, երամ երամ և որպէս ծիծուան թուեցէք ընտանի աշտարակին, օճախին և որպէս ծիծուան թուեցէք ընտանի աշտարակին, օճախին և կատարին, հապարներ են որ կարօտ-քութերիքին, ցւփին ու կատարին. հապարներ են որ կարօտ-քութերիքին, և Հայ մայրիկն ու դեռ սգաւոր կողբայ նուղ կը տոչորին. և Հայ մայրիկն ու դեռ սգաւոր կողբայ իր անբաղդ ու դարիպ որդեկացը վրայ. թռէ՛ք ու թառեցէք իր անբաղդ ու դարիպ որդեկացը անոր հովանիին տակ:

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

~~~ ♫ ~~~

1. Ժիրայր . Պատկերազարդ	գին 6 դրւ.	20 փարա
2. Հովուին խօսքերը	» 3 » 20 »	
3. Հայ Զինուորին	» — » 20 »	
4. Հայ Պանդուխաչին	» 1 » 20 »	
5. Կարմիր էջեր (<i>Մամուլի տակ</i>)	» — —	
6. Գեղեցիկ Ասացուածքներ	» » —	

ԳԻՆ 60 ՓԱՐԱ

(8 ՍԵՆՔ)

Կեդրոնատեղին. և

«ԿՈՇԱԿԻՆ խմբագրառութը
Կ. Պոլիս, Փոստարկղ բիւ 125

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0397940

